

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 1, 2017. Issue 2.

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње
COBISS.CG-ID 32743952

ISSN 2536-5592

Publisher

Center for Geopolitical Studies

Časopis *Montenegrin Journal for Social Sciences* upisan je u evidenciju
medija, Ministarstva kulture Crne Gore pod rednim brojem 782.

MJSS
MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 1, 2017. Issue 2. Podgorica December 2017.

Editor in Chief: Živko Andrijašević

Editors: Adnan Prekić, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

International editorial board: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA.

Montenegrin Journal for Social Sciences is indexed in: CEOL-Central and Eastern European Online; Google Scholar; Index Copernicus; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA-Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD.

Proofreading and lecture: Danijela Milićević

Address: Danila Bojovića bb 81 400 Niksic, Montenegro;

E-mail: mjss@ac.me

www.mjss.ac.me

Prepress and print: Pro file – Podgorica

Circulation: 200 copies

Publishing this issue of journals helped:
Ministry of Science of Montenegro
Faculty of Philosophy-Niksic

CONTENTS:

MONTENEGRO: A VIEW FROM WASHINGTON DanielSERWER	109
DISCOURSE ON HISTORY AND NATIONAL IDENTITY IN MONTENEGRO IN THE FIRST DECADE AFTER INDEPENDENCE (2006-2016) Frantisek SISTEK	115
THE STRANGE CASE OF YUGOSLAV FEMINISM: FEMINISM AND SOCIALISM IN 'THE EAST' Adriana ZAHARIJEVIC	135
ECONOMIES OF THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC, 25 YEARS AFTER SRFJ DISSOLUTION Maja BACOVIC	157
BETWEEN MACEDONIA AND SWITZERLAND: ALBANIAN MIGRANTS' TRANSLOCAL TRAJECTORIES AND PRACTICES Ivaylo MARKOV	177
MONTENEGRIN MUSLIMS IN THE MONTENEGRIN ARMY DURING THE FIRST WORLD (1914-1916) Milan SCEKIC	201
THE DEPENDENCE ON GLOBAL MEDIA OF FOREIGN POLICY REPORTING OF THE YUGOSLAV DAILY NEWSPAPERS (SEPTEMBER-DECEMBER 1989) Bojan BLAZHEVSKI	219
REVIEWS:	243
COMMUNISTS AND MONTENEGRIN NATION-BOOK REVIEW: Branislav Marovic, Communists of Montenegro and Montenegrin national question 1919-1989 Zivko ANDRIJASEVIC	247
BOOK REVIEW: Husnija Kamberovic, Dzemal Bijedic, Political biography (second supplementary edition), Sarajevo, 2017. Enes PELIDIJA	255

Glavni i odgovorni urednik: Živko Andrijašević

Urednici: Adnan Prekić, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

Međunarodni uređivački odbor: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA.

Montenegrin Journal for Social Sciences indeksira se u sledećim naučnim bazama: CEOL-Central and Eastern European Online; Google Scholar; Index Copernicus; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA-Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD.

Lektura i korektura: Danijela Milićević

Adresa: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Crna Gora;

E-mail: mjss@ac.me

www.mjss.ac.me

Priprema i štampa: Pro file – Podgorica

Tiraž: 200

Objavljivanje ovog broja časopisa pomogli su:

**Ministarstvo nauke Crne Gore
Filozofski fakultet-Nikšić**

SADRŽAJ:

CRNA GORA: POGLED IZ WAŠINGTONA DanielSERWER	109
DISKURS O ISTORIJI I NACIONALNOM IDENTITETU U CRNOJ GORI U PRVOJ DECENIJI NAKON OBNOVE NEZAVISNOSTI (2006. - 2016.) František ŠISTEK	115
ČUDAN SLUČAJ JUGOSLOVENSKOG FEMINIZMA: FEMINIZAM I SOCIJALIZAM „NA ISTOKU“ Adriana ZAHARIJEVIĆ	135
EKONOMIJE BIVŠIH JUGOSLOVENSKIH REPUBLIKA, 25 GODINA NAKON RASPADA DRŽAVE Maja BAĆOVIĆ	157
IZMEĐU MAKEDONIJE I ŠVAJCARSKE: ALBANSKI MIGRANTI TRANSLOKALNA KRETANJA I PRAKSE Ivaylo MARKOV	177
CRNOGORSKI MUSLIMANI U CRNOGORSKOJ VOJSCI TOKOM PRVOG SVJETSKOG RATA (1914-1916) Milan ŠČEKIĆ	201
UTICAJ GLOBALNIH MEDIJA NA SPOLJNOPOLITIČKO IZVEŠTAVANJE JUGOSLOVENSKIH DNEVNIH NOVINA (SEPTEMBAR-DECEMBAR 1989 GODINE) Bojan BLAZHEVSKI	219
PRIKAZI:	243
KOMUNISTI I CRNOGORSKA NACIJA-PRIKAZ KNJIGE: Branislav Marović, Komunisti Crne Gore i crnogorsko nacionalno pitanje 1919-1989, Podgorica, 2017. Živko ANDRIJAŠEVIĆ	247
PRIKAZ KNJIGE: Husnija Kamberović, Džemal Bijedić, Politička biografija (drugo dopunjeno izdanje), Sarajevo, 2017. EnesPELIDIJA	255

Izvorni naučni rad

CRNOGORSKI MUSLIMANI U CRNOGORSKOJ VOJSCI TOKOM PRVOG SVJETSKOG RATA (1914-1916)

Mr Milan Šćekić*

Istorijski institut Crne Gore

Bulevar revolucije 5, Podgorica, Crna Gore

milanscekic@yahoo.com

SAŽETAK:

Učešće Crne Gore u Prvom svjetskom ratu već više od pola vijeka predmetom je naučnih istraživanja. Aktuelnost ove problematike i konstantno interesovanje istraživača za ratna dešavanja, učinila je da crnogorska historiografija danas raspolaže zavidnim fondom naučnih radova, koji se uglavnom odnose na ratne operacije i zakulisne političke radnje koje su dovele do nestanka crnogorske države. No, postoje i mnoge neistražene teme, za koje postoji obilje građe u crnogorskim arhivima. Jedna od takvih tema je i učešće crnogorskih muslimana u Prvom svjetskom ratu. Iz naslova se zaključuje da je predmet rada - učešće jedne vjerske zajednice u crnogorskoj vojsci tokom Prvog svjetskog rata, odnosno, njihova formacijska organizacija, anagažovanje u ratnim dještstvima, pa i njihovi politički nazori. Ipak, da bi se sasvim razumjela istraživačka atraktivnost ove teme, neophodno je dati nekoliko pojašnjenja.

KLJUČNE RIJEČI:

Prvi svjetski rat, Muslimani, Crna Gora

* Milan Šćekić (1979.), viši naučni saradnik u Istorijskom institutu Crne Gore. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Kosovskoj Mitrovici (odsjek istorija), magistrirao na fakultetu pravnih nauka Univerziteta Donja Gorica, doktorand na studijskom programu istorija na Filozofskom fakultetu u Nikšiću.

ABSTRACT:

Participation of Montenegro in the First World War has been the subject to scientific examination for more than half of the century. Actuality of this issue and continuous interest of the examiners for the war activities, contributed to that nowadays Montenegrin historiography dispose with enviable resources of scientific works, mostly related to war operations and background political activities that resulted with disappearance of Montenegrin state. However, there are also numerous unexplored topics in relation to which exist abundance of material in Montenegrin archives. One of such topics is participation of Muslims in the First World War. The title can bring the conclusion that subject of the article is participation of one religious community in Montenegrin military activities during the First World War and their formational organisation, engagement in war actions as well as their political ideas. Nevertheless, in order to completely understand examinational attractiveness of this topic it is necessary to deliver several clarifications.

KEY WORD:

First World War; Muslims; Montenegro.

Sve do 1878. godine i Berlinskog kongresa, Crna Gora je bila država u kojoj je isključivo živjelo stanovništvo pravoslavne vjeroispovijesti. Pripajanjem okolnih teritorija, ona dobija za svoje nove državljane i stanovništvo islamske i katoličke vjeroispovijesti. Njihov broj bio je neznatan, tako da su činili manje od 10% populacije. Kada je riječ o muslimanima, njih je bilo oko 5% i bili su slovenskog ili albanskog etničkog karaktera i jezika. Oni su uglavnom živjeli u Podgorici, Baru i Ulcinju, a neznatan broj u Nikšiću. Ovakav zanemariv broj muslimana bio je u Crnoj Gori sve do Balkanskih ratova. Pripajanjem novih oblasti (Polimlje, Potarje, Pljevaljski kraj, Metohija, Tuzi) njihov broj je bio veći od 150.000, tako da su sa katolicima činili gotovo 45% stanovništva.¹ U zvaničnoj terminologiji i javnom životu, muslimansko stanovništvo slovenskog karaktera i jezika nazivano je najprije Turcima, a zatim "Srbima-muhamedancima" ili Muslimanima (uz upotrebu velikog slova "M"), dok su ovi drugi nazivani Albancima ili Arbanasima.² Dakle, kada se u Crnoj Gori do 1918. godine kaže ili napiše "Musliman", sa velikim ili malim slovom, ima se u vidu crnogorski državljani islamske vjeroispovijesti, ali nealbanskog porijekla i jezika. Tadašnjoj terminologiji odgovaraju i nazivi koje u ovom radu koristimo za crnogorske državljane islamske vjeroispovijesti, osim u slučajevima kada su nazivi navedeni u samom izvoru. Tada, razumije se, koristimo terminologiju izvora. Takođe, da bismo naznačili razliku između muslimana koji su živjeli u Crnoj Gori prije Balkanskih ratova i onih koji su crnogorski državljani postali 1913. godine, upotrebljavamo kolokvijalne nazive iz tog vremena – muslimani iz "starih oblasti" i muslimani iz "novih oblasti".

Kao što je na početku rada rečeno, većina istraživača prošlosti Crne Gore u Prvom svjetskom ratu, nijesu mnogo marila za ulogu jedne manjinske vjerske zajednice u crnogorskoj vojsci, njeno držanje i doprinos u ovom globalnom sukobu. Zato ne treba da čudi što se iz njihovih istraživanja malo toga može saznati o istoriji nepravoslavnog stanovništva u Prvom svjetskom ratu. Za njih nepravoslavno stanovništvo u Crnoj Gori kao da i ne postoji. Ni u najvažnijem djelu o Crnoj Gori u Prvom svjetskom ratu, nema pomena o učešću muslimana.³ Začudo, o njihovom učešću nema elementarnih podataka ni u monografiji "Istorija Muslimana Crne Gore 1455-1918". Poglavlje o muslimanima Crne Gore u Prvom svjetskom ratu je najoskudnije

1 Ž. Andrijašević, *O nekim osobenostima crnogorskog društva 1914. godine*, Zbornik: Crna Gora u Prvom svjetskom ratu, Podgorica, 2014, 14-15.

2 Ž. Andrijašević, *Crnogorska ideologija 1860-1918*, Cetinje, 2017, 450.

3 Novica Rakočević, *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu 1914-1918*, Podgorica, 1997.

(nepuna stranica). Autor monografije (Z. Folić) kaže da: “Ova tematika je gotovo u potpunosti ostala van istraživačkih preokupacija. Njom se nijesu bavili ni autori koji su pisali o cjelovitoj istoriji crnogorskih muslimana. Otuda u ovom izlaganju samo nekoliko podataka o djelovanju muslimana u Prvom svjetskom ratu 1914-1918. godine.” Jedan od značajnijih podataka je da je u okviru crnogorske vojske formiran bataljon sastavljen od muslimana, a da je komanda nad bataljonom povjerena muftiji Murteziru Karađuzoviću.⁴ Iz ove konstatacije proizilazi da su praktično svi muslimani Crne Gore, koji su uzeli učešća u ratnim operacijama bili stacionirani u jednom bataljonu, što nema dodirnih tačaka sa istinom. Za razliku od Prvog balkanskog rata u kome su crnogorski muslimani pretežno obavljali pozadinske poslove, u Prvom svjetskom ratu, tvrdi Folić, oni su aktivno učestvovali u ratnim operacijama, iako su na osnovu ranije dobijenih privilegija mogli ostati pasivni.⁵ Ova se konstatacija odnosi na muslimane iz “starih granica” Crne Gore (Bar, Ulcinj, Podgorica), jer su u njih crnogorske vlasti imale više povjerenja, nego u njihovu jednovjernu braću iz novooslobođenih krajeva. Kada je Crna Gora ušla u Prvi svjetski rat, oružje je podijeljeno samo malobrojnim muslimanima iz novooslobođenih krajeva. Uglavnom onima čija je lojalnost državi Crnoj Gori bila nesporna. Takvi su, između ostalih, bili muslimani iz rožajskog kraja i okolnih oblasti. Njihov susret sa kraljem Nikolom u Nikšiću (Kapino polje) zabilježio je zvanični list *Glas Crnogorca*: „Pred večer se Kralj izveo pred varoš, svuda oduševljeno pozdravljen, pa se na Kapinom polju zadržao pred logorom muslimana iz Rožaja i okolnih krajeva. Oni su došli u velikom broju s oružjem i kao vjerni podanici i ispravni građani crnogorski stavili su svoj život na raspoloženje. Pozdravili su Gospodara burnim usklikima”.⁶ Inače, rožajski muslimani su još prije početka ratnih operacija uputili molbu kralju Nikoli, da se njih 1000 stavi pod komandu bivšeg bimbasa Šućur-age Adžića, i da snabdjeveni svim potrebama kao i ostala vojska čekaju u Beranama „dalja naređenja”.⁷ Kralj je udovoljio ovoj molbi, čime je nesumnjivo stekao još veće simpatije kod svojih novih podanika. Pored rožajskih muslimana koje pominje *Glas Crnogorca*, u Nikšiću je, po svemu sudeći, pozdravilo kralja Nikolu i 650 muslimana iz Peći i Đakovice na čelu sa Bori-beg Mahmutbegovićem.⁸ A vrlo je vjerovatno da je tom događaju prisustvo-

4 Zvezdan Folić, *Istorija Muslimana Crne Gore 1455-1918*, knj. 1, Podgorica, 2013, 286-287.

5 *Isto*.

6 *Glas Crnogorca*, br. 40, 2. avgust 1914, 1.

7 Biblioteka Istorijskog instituta Crne Gore (u daljem tekstu BIICG), Rad crnogorske vojske od 11. jula do 6. avgusta do dolaska srpskih oficira (u daljem tekstu RCV), f-346, 356, 15.

8 BIICG, RCV, f-346, 33, 22. Osam dana prije kraljevog dolaska u Nikšić serdar Janko Vukotić je izviješten da se kom. Bori-beg sa 650 Muslimana stigao u Podgoricu „odakle će poći u Nikšić”. (*Isto*.)

vao i komandir Asim-beg „sa nepoznatim brojem muslimana”.⁹ Riječ je, po svemu sudeći, o Asim-begu Mahmutbegoviću.¹⁰ Ovi podaci nesumnjivo govore u prilog činjenici, da je kod dijela muslimana iz novooslobođenih krajeva, postojala čvrsta odlučnost da brane svoju novu državu od neprijatelja, čim su formirali dobrovoljačke bataljone. To je činjenica preko koje se ne može olako preći, kada se govori o muslimanima iz novooslobođenih krajeva. Čini se da su i same crnogorske vlasti time bile prijatno iznendene. A da ne bi vrijeđale njihova vjerska osjećanja, naređeno je operativnim komandama crnogorske vojske da se dobrovoljački muslimanski bataljoni bore pod bataljonskom zastavom sa inicijalima N. I. umjesto krsta.¹¹ Ostali muslimani iz novooslobođenih krajeva, uglavnom su vršili komorske i razne druge poslove od državnog značaja, čime su se svojski odužili Crnoj Gori u ovom ratu. Tim prije što Crnogorci ovim poslovima nijesu bili posebno vični, niti su imali posebnu svijest o tome od kolike su oni važnosti za državu u ratnim okolnostima. Ali za razliku od prostog puka, crnogorske vlasti su bile itekako svjesne njihovog značaja, pa je ministar vojni još na samom početku rata raspustio bataljon ulcinjskih muslimana, koji je čuvao stražu u blizini grada, s obrazloženjem da su ti ljudi bolji trgovci i moreplovci nego vojnici: „Pa bi kao takvi znali u zemlju životnih namirnica uvesti, te bi kud i kamo više koristili nego kao straža”.¹² I bio je u pravu. Muslimani ovog kraja zaista su se pokazali u ratu kao daleko korisniji u obavljanju pozadinskih nego vojnih poslova. U principu crnogorske vlasti su smatrale da se borbeni kvalitet crnogorskih muslimana nije mogao mjeriti sa borbenim kvalitetom ostale crnogorske vojske, pa su stoga uglavnom svoje muslimanske podanike držali podalje od poprišta najžešćih sukoba. A neki su korišćeni i za povjerljive poslove. Takvi su bili podgorički muslimani, njih 40-60, koji su u Nikšiću vršili ordonansku službu.¹³

Muslimani iz starih granica Crne Gore (Primorja) bili su stacionirani na Ljevokrilnom sektoru Lovćenskog odreda, gdje je djelovalo 7 bataljona crnogorske vojske: Gornjo-crmnički, Donjo-crmnički, Barski, Dobrovoljački, Mrkojevički, Ul-

9 BIICG, RCV, f-346, 33, 22. Dana 23. jula 1914. godine komandir Asim-beg „sa nepoznatim brojem muslimana” nalazio se u Kolašinu odakle je trebao da nastavi put za Nikšić, gdje je trebao da se stavi na raspolaganje komandantu Hercegovačkog odreda, serdaru Janku Vukotiću. (*Isto.*)

10 Milan Šćekić, *Osmanski zarobljenici u Crnoj Gori (1912-1913)*, Zbornik: Crna Gora i Osmansko carstvo: Iskustvo međudržavnih odnosa, Podgorica, 2017, 514.

11 BIICG, RCV, f-346, 470, 19.

12 BIICG, RCV, Operacioni dnevnik rada crnogorske vojske u ratu 1914-1915 (u daljem tekstu ODRCV), f-346, knj 1, sv. 2, 920, 34.

13 BIICG, RCV, f-346, 480, 21.

cinjski i Kombinovani bataljon.¹⁴ Dakle, nigdje se ne pominje samo jedan bataljon Muslimana, već tri: Mrkojevički, i Ulcinjski i Barski (muhamedanski). Iako za Barski bataljon nije naznačeno da li se radi o muslimanskom bataljonu, taj je bataljon nesumnjivo postojao i djelovao na ovom sektoru fronta. To potvrđuje arhivska građa, iz koje se jasno vidi da su na ovom dijelu fronta djelovala 3 muslimanska bataljona (Ulcinjnski, Muhamedanski (barski) i Krajinski), dok je Mrkojevički bataljon ušao kasnije u sastav Srednje kolone Lovćenskog odreda.¹⁵

Muslimana je nesumnjivo bilo i u Bjelogorskom bataljonu, gdje su obavljali vojne dužnosti zajedno sa vojnicima hrišćanske vjeroispovjesti. Jedan od njih bio je izvjesni Halil-beg Alili, koji je kao vojnik ovog bataljona preminuo prvih mjeseci rata.¹⁶ Septembra 1914. godine na ovom dijelu fronta 1 crnogorski i 3 muslimanska bataljona osmatrali su i branili odsjek od Ulcinja do položaja Međed.¹⁷ I ovi podaci govore da je u sastavu crnogorske vojske djelovalo više bataljona crnogorskih muslimana, a ne jedan. Istina, iz jednog izvora smo uspjeli doznati da je postojao komandant „svih primorskih Muhamedanaca”.¹⁸ Da li je to bio muftija Karađuzović ili pak neko drugi nijesmo mogli utvrditi iz raspoložive građe. Iako smo pregledali veliki broj fondova vezan za Prvi svjetski rat, nigdje nijesmo uspjeli pronaći dokument koji ide u prilog priči da se muftija Karađuzović nalazio na čelu bataljona crnogorskih muslimana. Ali zato jesmo da je muftija Karađuzović bio potpredsjednik pododobra u Starom Baru za pomaganje porodica prebjeglih u Crnu Goru iz Bosne i Hercegovine i Boke Kotorske tokom 1914-1915. godine. Ovu funkciju bez većih smetnji može obavljati jedan vjerski starješina, ali znatno teže komandnat bataljona. Istina u barskom pododboru je bilo nekih oficira. I to je *Glas Crnogorca* naznačio u slučaju kap. V. Dabanovića i

14 Arhivsko bibliotečko odjeljenje Narodnog muzeja Crne Gore (u daljem tekstu ABO NMCG), Ni-kola I (u daljem tekstu NI), 1915, k. I, 87, raspored crnogorske vojske.

15 BIICG, RCV, ODCRV, f-346, knj. I, sv. 2, 138. Ostali su: Selačko-šestanski, Barski i Bjelogorski; Kasnije su Ljevokrilnu kolonu Lovćenske brigade činila 4 bataljona: Selačko-šestanski, Bjelogorski, Ulcinjski, Muhamedanski (barski) i četa dobrovoljaca. (BIICG, RCV, ODCRV 1914-1915, f-346, knj. II, sv. 3, 51.)

16 *Glas Crnogorca*, br. 54, 3. oktobar 1914, 1. Pored Alilija umro je u ovom bataljonu i katolik Kol Đona Lukić. (*Isto.*); Nekoliko mjeseci kasnije umrli su u ovom bataljonu: Lampo Bjelica, Tuš Agostini i Petar K. Jančić. Petar K. Jančić se negdje pominje i kao vojnik Ulcinjskog bataljona. (*Isto*, br. 6, 31. januar 1915, 1; br. 16, 28. mart 1915, 1.)

17 BIICG, RCV, f-346, ODCRV 1914-1915, knj. I, sv. 2, 31. Jedan bataljon je bio smješten na pl. Mušari, gdje je osiguravao položaje od Ulcinja do Mereta; 1 je bio smješten u mjestu Žabja do kote 685, drugi od kote 685 do Međeda, dok se jedan bataljon nalazio u rezervi kod Bara. (*Isto.*)

18 Državni arhiv Crne Gore (u daljem tekstu DACG), Oblasna uprava Bar (u daljem tekstu OUB), 1914-1915, f-4, 123/1, sekretar Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – V. Vučiniću, vršio-cu dužnosti plemenskog kapetana u Pećuricama, 15. avgust.

kap. Krcuna Vojvodića (ne i u slučaju Derviša Omerbašića koji se u nekim dokumentima pominje kao oficir). Za muftiju nije naznačio da je vršio drugu funkciju mimo vjerske. I to je jasno saopštio čitalačkoj publici. „Za predsjednika je izabran Arhiepiskop Barski i Primas Srpski Presvijetli Gosp. Dr. N. Dobrečić, za podpredsjednike: Muftija crnog. Muslimana g. Murt. Karađuzović i pop Petar Hajduković...”¹⁹ Dakle, nigdje se ne pominje vojna funkcija. Ne pominje je ni zastupnik oblasnog upravitelja u Baru Živko Nikčević, kada se u jednom pismu upućenom ministru unutrašnjih djela novembra 1915. godine, poziva na muftiju Karađuzovića kao svjedoka nekih događaja: „G. Muftija bijaše došao da isprati svoga sina, koji je sa ostalim vojnicima upućen u jedinicu.”²⁰ Ako je muftija Karađuzović zaista bio komandant bataljona crnogorskih muslimana, ne djeluje nam kao logično da je mogao ispratiti sina u vojsku. I to u bataljon kome je on bio komandant! Ali ovakve i slične tvrdnje ponajbolji su dokaz koliko je ova problematika neistražena i kakve se sve tvrdnje u istoriografiji odvažne kao istinite kada nema studioznih istraživanja.

Od samog početka rata, pa sve do vojnog sloma crnogorske vojske, muslimani iz starih krajeva Crne Gore učestvovali su u odbrani zemlje. Istina, uglavnom su bili raspoređeni na borbenim linijama gdje praktično i nije bilo sukoba. Prema raspoloživim podacima, mogu se utvrditi imena samo četvorice poginulih vojnika islamske vjeroispovijesti: Tafil Zečov Tafili (Ulcinjski bataljon)²¹, Sulejman Dabica (Ulcinjski bataljon)²², Adem L. Ademi (Ulcinjski bataljon)²³ i Asan Dabeza (Mrkojevički bataljon)²⁴, dok je njih osmoro umrlo za vrijeme rata: Halil-beg Alili (Bjelogorski bataljon),²⁵ Cano Suljov Peročević (Mrkojevički bataljon)²⁶, regrut Džaf Duraković (Krajinski bataljon)²⁷, regrut Suljo Isić (Barski bataljon)²⁸, Ta-

19 *Glas Crnogorca*, br. 17. 4. april 1915, 4. Sekretar je bio: Tomo V. Zagarčanin, blagajnik Paško Guraš, a članovi: kapetan V. Dabanović, kapetan Krcun Vojvodić, Zorka Lukić, Derviš Omerbašić, Musto Lakomica, Aso Divanović, Zefa Đokić, Zefa Pala, Niko Ljumović i Kosto Dabanović. „Na skupu su prisutni priložili perp. 563 – “ (*Isto.*)

20 ABO NMCG, NI 1915, k. I, 164/2, Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 12. novembar.

21 *Glas Crnogorca*, br. 1, 3. januar 1915, 2.

22 *Isto*, br. 16, 28. mart 1915, 1.

23 *Isto.*

24 *Isto*, br. 18, 11. april 1915, 1.

25 *Isto*, br. 53, 3. oktobar 1914, 1.

26 *Isto*, br. 10. 28. februar 1915, 1.

27 *Isto*, br. 13, 14. mart 1915, 1.

28 *Isto*, br. 17. april 1915, 1.

hir Mala Berir (Ulcinjnski bataljon)²⁹, Cano Amet Odža (Ulcinjnski bataljon),³⁰ Silo Omera Braimov (Ulcinjnski bataljon)³¹ i Osman Mehmetov Rašketa (Mrkojevički bataljon)³². Ranjeni su bili Tahir D. Raši (Ulcinjnski bataljon) i Demir Ralović (Barski bataljon)³³. Sumnjamo da je ovo konačan broj žrtava (ukupno 14 ljudi), jer *Glas Crnogorca* je prvi put objavio podatke o gubicima crnogorske vojske tek 10. septembra 1914. godine (stari kalendar), dakle mjesec i dana od početka rata, a zaključuje ga 20. decembra 1915. godine, kada se vode odsudne borbe sa neprijateljem. Samim tim i broj žrtava je morao biti veći.

Kako se na osnovu nekih izvora može saznati, crnogorske vlasti nijesu bile najzadovoljnije držanjem vojnika-muslimana. Jedan od izvora koji govori tome u prilog je i izvještaj predsjednika opštine Ulcinj, koji se žalio nadležnima na Cetinju da bi u slučaju iskrcavanja neprijateljske vojske poraz crnogorske vojske na tom dijelu fronta bilo teško izbjeći, jer bi lojalnost muslimanskih (albanskih) bataljona bila ozbiljno dovedena u pitanje. „Kao što Vam je poznato – vojska koja ima zadatak da čuva obalu – sastavljena je od Muhamednaca – naoružanih berdankama – koji bi pri prvoj teškoći, otstupili – da ne rečem što drugo!”³⁴ Dakle, vlasti u Ulcinju su strahovale da bi albansko (muslimansko) stanovništvo u slučaju neprijateljskog napada vrlo vjerovatno okrenulo oružje protiv Crnogoraca.

Crnogorske vojne vlasti su na početku rata planirale da muslimane (Albance) ulcinjskog kraja upute na linije fronta gdje bi moglo doći do sukoba sa neprijateljem. No, protiv toga je istupio predsjednik ulcinjske opštine, poručivši nadležnima na Cetinju da to nipošto ne čine, jer će se grdno prevariti: „Pri završetku ne mogu da Vam ne napomenem još jednom da sam uvjeren da bi se prevarili naši vojnički Glavari ako biše vjerovali u ratobornost naše muhamedanske vojske – i da biše veliku pogrešku uradili, ako bi iste uputili k' pozicijama na kojima bi moglo doći do borbe!” Iako je stanovništvo ove varoši bilo „mirno i poslušno”, daleko od toga da je stanje u Ulcinju bilo zadovoljavajuće. U vojsci su šireni neredi i intrige (u čemu

29 *Isto*, br. 27, 6. jun 1915, 1.

30 *Isto*.

31 *Isto*, br. 43, 5. septembar 1915, 2.

32 *Isto*, br. 50, 24. oktobar 1915, 2.

33 *Isto*, br. 18, 11. april 1915, 1; br. 61, 19. decembar 1915, 1.

34 DACG, Ministarstvo unutrašnjih djela (u daljem tekstu MUD), Upravno odjeljenje (u daljem tekstu UO), f-150, 1914, 3453/1, V. Petrović, predsjednik opštine Ulcinj – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 28. jul.

se posebno isticao sudija Opštinskog suda Veliša Lakčević), a u Bjelogorskom i Ulcinjskom bataljonu došlo je do pobune. U oba bataljona pobuna je bila vrlo ozbiljna. U Ulcinjskom bataljonu vojnici umalo nijesu ubili svog komandanta, kapetana Selima Resulbegovića, koji se spasio tako što se zaključao u jednu kuću i na vrijeme obavijestio lokalne vlasti o pobuni. Samo zahvaljući predsjedniku opštine koji je došao sa trojicom žandarma u Valdanos, gdje se nalazio logor bataljona, ugušena je pobuna a pobunjenici (njih 12) lišeni slobode.³⁵ Uzrok pobune navodno je bila naredba da se vojnici ovog bataljona premjeste u Pečurice (Mrkojeviće). Ali, nakon što su pohapšeni vojnici koji su bacili puške i odrekli poslušnost, situacija se smirila a jedna četa Ulcinjskog bataljona otišla je u Pečurice.³⁶

U Bjelogorskom bataljonu pobuna je bila znatno ozbiljnija. Za razliku od Ulcinjskog bataljona gdje je pobuna brzo ugušena, u Bjelogorskom bataljonu je trajala više od 15 dana. Za to vrijeme u bataljonu je vladala prava anarhija. Komandant bataljona i civilne vlasti u Ulcinju nijesu bili u stanju da olako izađu na kraj sa osionim vojnicima, koji su se svojski trudili da nezadovoljstvo prenesu na cijeli grad: „Nema nikakve discipline, psuju vlasti; preziru saopštenja ministarska. Dolaze u varoši svaki dan. I večeras su neki vojnici dolazili, te psovali po Ulcinju vlasti.” Koliko se situacija u ovoj varoši otrgla kontroli, najbolje govori podatak da je lično morao predsjednik opštine Vlado Petrović „s revolverom u ruci oditi” i uspostavljati red, jer se više nije moglo podnositi „da ih pojedini psuju i preziru”. No, ako je predsjedniku Petroviću pošlo za rukom da uspostavi red, sumnjamo da je uspio da suzbije nezadovoljstvo u ovom bataljonu. To potvrđuje i oblasni upravitelj u Baru, koji je saopštio ministru vojnom, da red u ovom bataljonu može povratiti samo sposoban oficir „koji bi ukrotio batalion”.³⁷ Ne sumnjamo da energičniji komandanti ne bi bili u stanju da zavedu red u bataljonima sa slabom disciplinom, ali smo sigurni da se time ne bi moglo suzbiti nezadovoljstvo vojske. U to su se, uostalom, od samog početka rata uvjerile crnogorske vlasti. A ponekad nijesu mogle ni otkriti ko bunu vojsku, kao u slučaju sa Mrkojevićkim bataljonom, koji se pobunio 31. avgusta 1914. godine, zbog naredbe da iz Pečurica krene za Budvu: „Batalion Mrkojevićski neoće nikako da ide i pored sviju

35 DACG, MUD 1914, UO, f-151, 3599/4, V. Petrović, predsjednik opštine Ulcinj – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 19. avgust.

36 DACG, OUB 1914-1915, f-4, 47/1, sekretar Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – brigadiru I. Đuroviću, komandnatu Ljevokrilne kolone Lovčenskog odreda, 19. avgust 1914.

37 DACG, OUB 1914-1915, f-4, 48/1, sekretar Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – R. Popoviću, zastupniku ministra vojnog i brigadiru I. Đuroviću, komandnatu Ljevokrilne kolone Lovčenskog odreda, 20. avgust 1914.

savjeta koji su im davali i od strane vojničke i upravne vlasti odgovarajući da im je rečeno da samo stoje u Mrkojeviće i nigdje drugo da ne polaze nego da brane svoje kuće.” Vojne i civilne vlasti u Baru našle su se pred problemom, kako da primoraju Mrkojevički bataljon na poslušnost, a da pritom ne upotrijebe silu i nezadovoljstvo učine još većim. Nakon pregovora sa plemenskim strukturama vlasti i upućivanja dvije čete iz sastava Barskog bataljona u Mrkojeviće (da u slučaju potrebe primoraju Mrkojevički bataljon na poslušnost), pobuna je prestala, a već 3. septembra 1914. godine vojnici ovog bataljona stigli su u Spič. Smirivanju duhova u Mrkojevičkom bataljonu najviše su doprinijele upravne vlasti, dok su vojne vlasti insistirale da se prekine istraga o kolovođama pobune, da ne bi eventualno ponovo došlo do nemira. To naravno nije značilo da su odustale da potražuju nekih 20 Mrkojevića, koji su se sa konjima krili od vlasti.³⁸ Po svemu sudeći od vršenja državnih poslova.

Ako su crnogorske vojne vlasti u početku možda i računale da će muslimanski bataljoni (posebno oni s Primorja), biti od koristi u slučaju borbe, brzo su se uvjerile u suprotno. To potvrđuje komandant Ljevokrilne kolone Lovćenskog odreda, brigadir Ivo Đurović. U jednom izvještaju upućenom oktobra 1914. godine komandi Lovćenskog odreda, saopštava da se na muslimane u slučaju sukoba ne računati, jer su po njegovom mišljenju oni samo dekor crnogorskoj vojsci: „Kao što vidite u područnom mi odsjeku danas ima: 1) Pješadijske aktivne vojske oko 620 vojnika i oficira, 2) Artiljerije ima oko 280 vojnika i oficira, 3) Dobrovoljaca ima oko 70 vojnika i oficira i 4) Muhamedanaca ima oko 385 vojnika i oficira pod oružje. Ove posljednje pod broj 4. (Muslimane – M. Š) ne računam ni u dobrovoljce ni u akt. vojsku, ni na njih kakvu nadu za borbu polažem, jedino da stoje đe su sad, ili u blizini istih položaja.”³⁹ Ništa zadovoljniji nije bio držanjem Mrkojevičkog bataljona, koji je upućen u budvanski kraj. „Vojnici bataljona Mrkojevičkog nekoliko puta su podnosili molbu da bi ih na ovim položajima zamijenili ... No i opet svaki dan sve više potpisati uviđa da je stajanje Mrkojevića ovde bez-korisno za ikakvu ozbiljnu akciju, a bez nje još bezkorisnije ...”⁴⁰ Zbog neaktivnosti koju su pokazivali Ulcinjski i Mrkojevički bataljon upućeni su u Bar da iskrcavaju transporte, koji su dopremali

38 DACG, MUD 1914, UO, f-151, 3587/4, sekretar Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 23. avgust.

39 ABO NMCG, NI 1915, k. III, 1248, brigadir I. Đurović, komandant Ljevokrilne kolone Lovćenskog odreda – komanid Lovćenskog odreda, 7. oktobar 1914.

40 ABO NMCG, NI 1915, k. III, 2066, brigadir I. Đurović, komandant Ljevokrilne kolone Lovćenskog odreda – komanid Lovćenskog odreda, 9. decembar 1914.

pomoć za Crnu Goru.⁴¹ Druge koristi od njih, nažalost, nije bilo. To potvrđuje i događaj s početka marta 1915. godine, kada je austrijska flota od pet torpiljera ušla u barski akvatorij (dva ušla u porat), a njihovi vojnici bez ikakvog otpora zapalili magacine sa pšenicom, odveli iz pristaništa i potopili jahtu kralja Nikole „Rumiju”. Istina, ni ostala vojska na ovom položaju se nije proslavila reakcijom na iznendnu posjetu austrougarske flote. Štaviše, nije bila uopšte sigurna čiji su brodovi i da li treba na njih pucati. No, ako je ostala vojska imala dilemu da li da se suprostavi ili ne, Mrkojevički bataljon (160 vojnika) tu namjeru apsolutno nije imao. Čak ni kada je dobio naredbu da dođe „glavicom do kraja one najkrajnje kuće italijanskog Društva” i odatle otvori vatru na neprijateljske vojnike i osujeti njihovo iskrcavanje. No, to se nije desilo jer je ovaj bataljon otišao na drugu poziciju. Moguće je da je po srijedi bio i nesporazum. Ali ako se možda i moglo pogrešno shvatiti gdje da se ide, teško se moglo smetnuti s uma da je trebalo otvoriti vatru na neprijatelja. Vojnicima ovog bataljona očito to nije padalo na pamet, baš kao ni njihovom komandantu, te stoga „nijesu ni jedne puške opalili” na neprijatelja. Da su imali namjeru to da učine, ne bi otišli 200 metara (čak i više) iza artiljerije na Voluciji, odakle su mirno posmatrali šta se dešava. Za razliku od Mrkojevičkog, Ulcinjanski bataljon (142 vojnika), koji je bio stacioniran u Starom Baru, stigao je na porat, ali tek kada su neprijateljski torpiljeri otišli: „Sigurno može se reći da su bili budni i spremni onoga puta kada je prvi top sa torpiljera pukao pa jednak da krenu u malo bi ranije stigli no što su inače.” Više nego spora reakcija na neprijateljski prepad, dokaz je da crnogorska vojska apsolutno nije bila dorasla da se bori sa izazovima modernog ratovanja.⁴² U prilog tome govore brojne činjenice. A što se konkretnog slučaja tiče, najupečatljivije djeluje činjenica, da ni nakon 45 minuta od ulaska neprijateljskih torpiljera u barsku luku, crnogorska artiljerija nije otvorila vatru, već su oficiri slali vojnike da se informišu kod Oblasne uprave da li da pucaju: „Naši topovi pak namješteni da brane barsku luku ne samo

41 ABO NMCG, NI 1915, k. III, bez broja, izvještaj isljednika Lovćenskog odreda, 1. mart; Izgleda da je Mrkojevički bataljon stigao u Bar početkom 1. februara 1915. godine. Moguće i dan ranije. (DACG, OUB 1914-1915, f-4, 47/1, M. Mijušković, oblasni upravitelj u Baru – Intendanstkoj stanici u Starom Baru, 1. februar 1915.)

42 DACG, MUD 1915, UO, f-158, 723/17, sekretar Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – Ministarstvu unutrašnjih djela, 17. februar. „Prošle noći bili su na stalnu službu na porat 6 vojnika vojne policije i jedan razvodnik, jedan policijski žandarm i devet vojnika iz Mrkojevičkog bataliona sa jednim razvodnikom straže. U sve je bilo straže na portu 17. Na stalnu službu na Volujicu bili su 6 vojnika vojne policije i jedan razvodnik kao i jedan policijski žandarm. Kada je torpiljer izbačio jedan metak i otpočeo paljbu sa mitraljezima onda su vojnici iz vojne žandarmerije sa razvodnikom i žandarmi napuštali porat i brijegom Volujice pošli kod one straže na Volujicu a 9 stražara od bataliona Mrkojevičkog kako mi šef policije reče umakli su u pravcu Pristana u kojemu bježanje ranjen je u glavu Asan Dabeza iz Druge čete mrkojevičkog bataliona i panuo pred onu samu galariju gdje su mnrari bili. Asan je živio oko 2 ure pa je umro.” (Isto.)

da nijesu pucali pri ulazu austrijskih ratnih lađa u istu, no ni onda pošto je s nekih od njih nastalo pucanje i pojavila se vatra na keju...Ni jednog čovjeka, pri tom, nije bilo u pristaništu da iz puške puca na one, koji bjehu na lađama austrijskim, koje pistadoše u luku, i one koji se čak iskrcaše da pale i pucaju mitraljezima”, grmio je s pravom ministar unutrašnjih djela.⁴² Ali za utjehu je bilo to, što se sve završilo samo sa manjom štetom, nažalost, i jednim izgubljenim ljudskim životom (Asan Dabeza – vojnik Mrkojevičkog bataljona).⁴³ Dio odgovornosti zbog ovakvih prilika u Baru nesumnjivo je imao i komandni kadar Mrkojevičkog i Ulcinjskog bataljona, koji je u ovom slučaju potpuno zakazao. Uostalom, kao i cjelokupna odbrana Bara. Zbog toga su vojne vlasti pokrenule opsežnu istragu i utvrdile brojne propuste. Najprije, da nije postojao plan za odbranu barskog pristaništa, te da komandant Mrkojevičkog bataljona, komandir Mehmed Peković „nije ni ukoliko shvatio svoj položaj u Baru i saobrazio ga prilikama zbog kojih se u ratu nalazi”, iako je bio najstariji po činu. Kada mu je jedan oficir saopštio da su u barsku luku ušli austrougarski brodovi, i upitao ga gdje mu je vojska, krajnje neozbiljno je odgovorio: „Đavoli bi ga znali, ne znam ni ja kuda ću.” Ovakav odgovor ne treba da čudi, budući da je spavao do tog trenutka. U izvještaju se tvrdi „da nije čuo eksploziju bombe, ne bi ni znao šta se događa, jer ga od njegovih vojnika niko nije ništa izvestio, niti je, pak, ta služba kod njega bila regulisana.” Kad komandnat bataljona nije znao gdje će i šta da radi u tom trenutku, onda nije čudo što mu je bataljon bio potpuno zatečen iznenadnim neprijateljskim prepadom: „Da je ovako vidi se iz toga, što je kod njega i njegovog bataljona nije bio ni ukoliko zadovoljen princip sigurnosti bataljona ni za najnužniju oprezu, a kamoli gotovosti za borbu.”⁴⁴

Ovakvim stanjem stvari crnogorske vlasti apsolutno nijesu mogle biti zadovoljne. Posebno ne činjenicom da je nemali broj muslimanskih mladića regruta iz barskog kraja, na sve moguće načine eksivirao regutaciju: „Skrivaju se i odlaze u jedinice na borbenoj liniji i s tim da izkoriste prijevartnim načinom tačku naredbe o regrutaciji”.⁴⁵ No, zbog toga im se ne može posebno zamjeriti. Niti im se zbog toga

43 DACG, MUD 1915, UO, f-158, 723/17, sekretar Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – Ministarstvu unutrašnjih djela, 17. februar.

44 ABO NMCG, NI 1915, k. III, bez broja, izvještaj isljednika Lovčenskog odreda, 1. mart; Ništa odgovorniji od Mehmeda Pekovića nije bio ni oficir Derviš Omeragić, koji je bio nekim povjerljivim poslom upućen u Krajinu na početku rata, ali o tome nije izvijestio nadležne, iako je od tada prošlo 8 dana. (OUB 1914-1915, f-4, 121/1, sekretar Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – D. Omerbašiću, 15. avgust 1914.)

45 ABO NMCG, NI 1915, k. II, bez broja, brigadir, knjaz P. Petrović-Njegoš, komandnat Lovčenskog odreda – brigadiru N. Pejanoviću, komandantu Srednje kolone Lovčenskog odreda, bez datuma.

može spočitati nelojalnost, jer je slučajeva izbjegavanja vojne službe bilo i kod vojnika drugih vjeroispovjesti. To je sastavni dio rata. Muslimani iz “starih krajeva” Crne Gore su u svemu dijelili sudbinu ostalih crnogorskih žitelja, a crnogorske vlasti su ih tertirale kao i sve druge. To naravno ne znači da su odnosi između Crnogoraca i muslimana bili idilični. Najvažnije je da ubistava ili zločina motivisanih vjerskom i nacionalnom mržnjom u “starim krajevima” Crne Gore nije bilo. Mi bar nijesmo na takve slučajeve naišli. Čak ni na slučajeve ozbiljnije netrpeljivosti. Osim što su par mjeseci prije rata u Starom Baru neki demonstranti („neki nemirni duhovi”) pod okriljem noći bacali kamenje i lupali na vrata nekog Mahmuda Omerbašića.⁴⁶ Ali daleko od toga da su ovakvi ispadi mogli narušiti skladne odnose između Crnogoraca i muslimana.

Crnogorske vlasti su imale poseban odnos, može se reći i posebno nepovjerenje, prema muslimanima albanske nacionalnosti, iako im neki događaji nijesu potvrđivali takve sumnje.⁴⁷ U dijelu Krajine (okolina Ulcinja), koju je crnogorska vojska zauzela u Prvom Balkanskom ratu, nijesu zabilježeni slučajevi masovnijeg bježanja muslimanskog stanovništva. Naprotiv. Na početku rata je svega njih petoro napustilo Crnu Goru. I to oni koji su „slabo ovde u Krajini”, pa su bježali u Albaniju da ne bi vršili državne poslove.⁴⁸ Istina, kako je rat odmicao bjekstva su postala nešto češća. Tako je samo tokom jednog dana marta 1915. godine, iz okoline Ulcinja pobjeglo u Albaniju 15 muslimana, čemu je umnogome pogodovala „slaba i labava pažnja obraćena na istočnu granicu od onih koji su tamo određeni i razmješteni da je ču-

46 DACG, MUD 1914, UO, f-152, 3916/2, četvoromjesečni izvještaj o stanju u barskoj opštini, 24. septembar. Počinioci ovog događaja nijesu otkriveni („ni istragom pak nijesu se demonstranti mogli precizno otkriti”), ali istražnim organima nije ostalo nepoznato da je u ovaj slučaj bio omješšan pisar kapetanskog suda u Baru. (*Isto.*)

47 DACG, MUD 1914, UO, f-152, 3874/2, M. Vujović, plemenski kapetan u Ulcinju – Oblasnoj upravi Bar, 25. septembar.

48 DACG, MUD 1914, UO, f-151, 3689/3, K. Pekić, plemenski kapetan u Krajini – Oblasnoj upravi Bar, 20. avgust. Iz Krajine su prebjegli u Albaniju na početku rata: „1. Muho Selov Ardolić, ima od familije ženu i 2 djece, kao i 6 sitnih bravi, 1 vola, 1 magare i 2 ½ rala zemnje, od kojih su 2 rala posijati urmetinom, familija mu je kod kuće, a on je umakao u Skadru 25. jula t. god; 2.) Tair Selov Ardolić, ima kod kuće 2 brata i majku a 1 brata u Carigrad, od imovine ima: 2 sitna brava, 3 ½ rala zemnje, od koje je posijato ½ rala urmetinom i 3 korijena masline, a umakao je u Skadru kad i gornji; 3.) Murto Nežirov Berijašević, ima od familije 3 brata i 1 sestru, a od imanja ima 22 sitna brava, 3 govedi, 1 magare i 3 rala zemnje, od koje je posijato urmetinom 1 ½ ralo zemnje i 28 maslina, a umakao je u Skadru oko 8. avgusta t. god.; 4) Asan Bećirov Pačamur, ima od familije 1 brata i 1 sestru, od imanja ima 2 sitna brava, 2 rala zemnje od koje mu je 1 ralo posijatpo urmetinom i 8 korijena masline, a umakao je u Skadru 21. avg. t. god; 5) Tair Usov Dočić, ima mu kod kuće 8 robova, a od imanja 17 sitnih bravi, 1 govodo, 1 masku koju je sa sobom odveo, 2 rala zemnje, od koje je 1 ralo zemnje posijato urmetinom; livade 2/4 od kose i 3 korijena maslina, umakao je u Skadru oko 22. avgusta t. god.” (*Isto.*)

vaju”.⁴⁹ Ovakvih, slučajeva je bilo i ranije. I to ne samo civilnih, već i vojničkih. Ali sigurno je da u tome nijesu samo praticipirali crnogorski državljani muslimanske vjeroispovjesti (Albanci), već i njihovi sunarodnici katolici, koji su mahom preko Bojane i Krajine bježali u Albaniju.⁵⁰ I to neuporedivo više od njihovih sunarodnika muslimanske vjeroispovjesti.

Pored muslimana koji su se nalazili u borbenim redovima crnogorske vojske, njihova jednovjerna braća obavljala su i pozadinske poslove. Albanci muslimanske vjeroispovjesti iz Ulcinja, vlasnici barki, nekoliko mjeseci su neprestano prevozili tajin za crnogorsku vojsku na relaciji od Bara do Budve. Neki su čak i završili u austrougarskom zarobljeništvu, kao što su vlasnici barki: Lan Derviš, Latif Veselov, Alo Cajović (možda i Džajović), Nur Šata i Beli Kahari, kao i mornari: Zećir Derviš, Šaban Lenica, Suljo Murto, Adem Mučov i Can Džakija. Austrougarska podmornica zaustavila je njihove barke kod Valdanosa („na dva kilometra od obale”), pretresla ih „i sve povezala i sobom povezala put sjevero zapada”. Inače toga dana su ih pozvale vlasti u Baru da natovare tajin za vojsku, ali ih je neprijatelj u tome spriječio.⁵¹ Ne raspoložemo podacima šta se sa njima dalje desilo. Činjenica je da su mornari iz ulcinjskog kraja i ranije imali ovakva i slična iskustva, ali je i činjenica da ih sporadična presretanja od strane austrougarskih podmornica nijesu demotivisala da savjesno obavljaju povjerene im dužnosti.⁵² Jedino što su za uzvrat tražili od crnogorskih vlasti neki ulcinjski trgovci, jeste da im se dozvoli da plove pod albanskom zastavom, kako im austrougarski sumareni ne bi potpopili brodove koji su se nalazili u albanskim vodama. Crnogorske vlasti su imale razumijevanja za ovaj zahtjev.⁵³

49 DACG, MUD 1915, UO, f-158, 775/6, A. Martinović, konzul u Skadru – Ministarstvu inostranih djela, 28. februar.

50 DACG, MUD 1915, UO, f-158, f-775/2, M. Mijušković, oblasni upravitelj u Baru – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 1. mart.

51 DACG, MUD 1915, UO, f-158, 929/3, M. Mijušković, oblasni upravitelj u Baru – Ministarstvu unutrašnjih djela, 18. mart.

52 DACG, OUB 1914-1915, f-4, 109/1, V. Petrović, predsjednik opštine Ulcinj – M. Mijuškoviću, oblasnom upravitelju u Baru, 16. novembar 1914. Krajem novembra 1914. godine jedna austrougarska podmornica zaustavila je kod Starog Ulcnija jedan jedrenjak koji se vraćao iz Budve, ali ga nije odvezla sa sobom, jer je po svemu sudeći bio je prazan. Odatle je krenula u pravcu jednog većeg jedrenjaka „sa dvije katarke”, koji je išao u pravcu Bara. Jedrenjak je bio natovaren orizom, šećerom i raznom drugom robom Ahmeta Lukačevića, ali ga je neprijateljska podmornica sustigla i odvela sa sobom. „Druga pomanja jedrenjača Nela Kalezića, koja je takođe išla u pravcu Bara i vozila trgovinu Jaka Lainovića, uspjela je da se skloni u Valdanos...A mornari koji su ovdje stigli tako su uzbuđeni, da ih nije moguće otpraviti večeras za Bar, sem ako je velika potreba, te ću morati onda silom ih nagnati.” (Isto.)

53 DACG, MUD 1915, UO, f-160, B. Đurašković sa Svetog Nikole – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 13. februar.

U svakom slučaju, Crnoj Gori apsolutno nije išlo u prilog da joj neprijatelj potapa brodove nosivosti 15-30 tona, dok u zemlji vlada nestašica životnih namirnica.

Tokom trajanja rata muslimansko stanovništvo je učestvovalo i u ublažavanju posljedica ratnih stradanja. Iz jednog izvora saznajemo da su davali novčane priloge crnogorskom Crvenom krstu. Preko odbora u Rijeci Crnojevića braća Oručevići i Ibro Turković uplatili su 20, odnosno 10 perpera Crvenom krstu. Trgovac Ibro Maljević priložio je „jednu peču dušekluka”, a braća Oručevići pored novčane pomoći još i „tri peče kamrika”.⁵⁴ Novčanim prilozima pomogli su Crveni krst i trgovci sa Cetinja: Kaplan Bibezić (50), Medo Jahić (50), Alil Baštić (50), Abdulah Turković (50), Buto Burazerović (20),⁵⁵ dok je od podgoričkog građanstva sakupljeno 2366. perpera. Najveće novčane priloge dali su upravo Muslimani: Hussein Lukačević (110), Džemalj Lukačević (100) i Ahmet br. Lukačević (100). Visoke priloge dali su i Jusuf Lukačević (80), Afis br. Lukačević (80), dok su nešto manji bili prilozima Omer-beg Osmanagića (50), braće Đurbuzović (30), Meda Salagića (25), Alil-beg Osmanagića (20), Smaja Bulića (20) i Ibrahima Vranića (20). Koliko su prilozima pojedinih muslimana bili visoki, najbolje se vidi kad se porede sa prilozima institucija kao što su Podgorička banka, koja je priložila 500 perpera Crvenom krstu i hrama Svetog Đorđa, koji je izdvojio 150 perpera.⁵⁶ Svega nekoliko podgoričkih muslimana dalo je veći prilog Crvenom krstu nego cijeli Mrkojevići (Dobra Voda, Pećurice, Mala i Velja Gorana, Pelinkovići, Dabezići, Grdovići, Kunje i Velje Selo) i Mikulići, koji su skupili ukupno 551.60 perpera.⁵⁷ Crvenom krstu prilog su dali i nikšićki muslimani (Murat Burazerović – 50, Mujo Pokrkljić – 20, Mujo Ihtijarević – 10, hodža Redžep Spajić – 10).⁵⁸

Crnogorski muslimani zdušno su pomagali sa ostalim crnogorskim državljanima i brojne izbjeglice, koji su sa područja Bosne i Hercegovine i Boke Kotorske prebjegli u Crnu Goru. U Nikšiću je krajem 1914. godine kao božićni poklon za siromašne Her-

54 *Glas Crnogorca*, br. 43, 23. avgust 1914, 4.

55 *Isto*, br. 62, 1. novembar 1914, 2.

56 *Isto*, br. 66, 29. novembar 1914, 2. Od ostalih Muslimana novčane priloge su dali: Murat Koristović (16), Murat br. Alibalić (15), Ahmet Šabanadžović (15), Islam br. Vranić (10), neki Averić (10), neki Osmanagić (10), Muharem Osmanagić (10), braća Delalić (6), Medo Galičić (5), neki Mujagić i Averić (oboje po 5), Sadik Alibabić (5), Osman Mujadžević (5), Derviš Seknić (5), neki Rundo (?) i Zagora (oboje po 5) Asam br. Rakić (5), Velija br. Vranić (5), Ahmet Pokrkljić (5), Asan Smailhadžić (5) i Derviš Bibezić (5). (*Isto*.)

57 *Isto*, br. 68, 13. decembar 1914, 3.

58 *Isto*, br. 1, 3. januar 1915, 3.

cegovce sakupljeno 360 perpera, a svoj prilog dali su Muslimani Husein br. Đurđević i Duljo Pepić.⁵⁹ U svim crnogorskim varošima u kojima su živjeli, muslimani su aktivno pomagali izbjeglo stanovništvo. Uglavnom preko mjesnih odbora, a neki su direktno upućivali novac Glavnom odboru za pomoć izbjeglicama u Nikšiću (Šaćir Mehmed, Tahir Strinić, hodža Arap Avdić, Zejnil Đurđević). Muslimani su bili zastupljeni i u pododborima za prikupljanje pomoći izbjeglom stanovništvu. U Kolašinu, gdje praktično i nema muslimana, član pododbora za prikupljanje pomoći izbjeglom stanovništvu bio je Ahmet Bratović (član).⁶⁰ U Baru su muslimani u pododboru imali potpredsjednika (muftija Karađuzovića) i tri člana (Derviš Omerbašić, Musto Lakomica i Aso Divanović).⁶¹ U Ulcinju su imali blagajnika (Suljo Alibegović) i tri člana (Jusuf-beg Resulbegović, Sulejman Kapetanović i Agi Muja – pominje se i kao Ali Muja).⁶² Nije nam poznato da li su u Virpazaru bili zastupljeni u odborima koji su prikupljali pomoć izbjeglicama, ali činjenica je da su u tom mjestu muslimani dali značajna sredstva za pomoć izbjeglim porodicama. Od 250 sakupljenih perpera gotovo trećinu sredstava su priložili muslimani (Ajdar Đečević – 20, Osman Adžagić – 20, Mustafa br. Prašlivić – 15, Riza braća Lukačevića – 10, Mujo Muhamedović – 10 i Asan Mola Tahir – 5).⁶³ Značajna novčana sredstva dali su muslimani i u Baru, ali procentualno manje nego u Rijeci Crnojevića. Od 1079 perpera novčane pomoći koje su prikupljene od građanstva za izbjeglice u Baru, muslimani su dali više od 15% sredstava. Najveći prilog od muslimana dao je Muftija Karađuzović – 50 perpera.⁶⁴ U Ulcinju su, logično, najveći dio sredstava od prikupljenih 1567 perpera,

59 *Isto*, br. 71, 29. decembar 1914, 3. Nešto kasnije u ovoj varoši novčane priloge za pomoć izbjeglim porodicama dali su: Murat Burazerović (50), Rustem br. Strinić (25), Šaćir br. Mehmedović (25), Adem Pokrklj (20), Smail Redžepspahić (20), odža Redžep Spahić (15), Mujo Ihtijarević (10), Smajo Adžimusić (10) i Zejnil Ramnić (3) (*Isto*, br. 10, 28. februar 1915, 4.)

60 *Isto*, br. 11, 7. mart 1914, 4.

61 *Isto*, br.17, 4. april 1915, 4.

62 *Isto*, br. 50. 24. oktobar 1915, 4.

63 *Isto*, br. 26, 30. maj 1915, 3. U Baru su novčane priloge Odboru gospođa i gospođica za pomoć prebjeglim porodicama dali sljedeći Muslimani: M. Karađuzović (10), Redžep Šehović (5), Emro Đulamerović (2) i Derviš Omerbašić (1). Od oficira i vojnika muslimanske vjeroispovjesti priloge su dali: komandir Mehmed Peković (5), of. Uso Nikočević (5), of. Isak Petović (5), of. Mehmed Boja (5) i por. S. Šlaković (5). Od Muslimana u Danilovgradu novčanu pomoć za izbjegle porodice dali: Murat Lukačević (20), Bečo Đurđević (20), Mahmut Averić (10), Selman Dervišević (10), Usein Redžović (10), Tahir Averić (5) i Bajram Redžić (2). U Rijeci Crnojevića je sakupljeno 608. perpera. Od Muslimana priloge su dali: Ibro br. Turković (10), Smajo Maljević (10) i Mustafa Krnjić (5). (*Isto*, br. 22, 9. maj 1915, 4, br. 23, 13. maj 1915, 2.)

64 *Isto*, br. 36, 25. jul 1915, 3. Ostali Muslimani su priložili sljedeća sredstva: Usein Šabić (20), Emro Đulamerović (15), Oso Divanović (10), Musto Karađuzović (10), Braho Bečov (10), Tašo Lakoč (10), Derviš Omerbašić (5), Musto Lakomoca (5), Halil Šima (5), of. Meto Pršonjić (5), Selim Zaganjor (5), Kupo-Adžijin Jašarov (3), Ago Omerbašić (2), odža N. Ibrišimović (2), Bećir Odža (2) i Omer

dali muslimani (albanske nacionalnosti). Nešto veći iznos od ostalih u ovoj varoši dali su: Cufo Gorana (50), Memin Hus Nuhi (50), Lito Adži Betov (50), Latif Gorana (50), Duljo Adži Ademov (50), Ali Muja (40), Šaćir Bilali (30), Ahmet Goroma⁶⁵, (30), Man Hodža (30) i Daut Katana (30).⁶⁶ Pored novčane pomoći izbjeglicama je pružama pomoć u hrani, odjeći, obući i raznim drugim potrepštinama.⁶⁷

Crnogorski muslimani su od kraja 1915. godine davali novčanu pomoć i za izdržavanje srpskih vojnika i izbjeglica. Posebno oni imućniji, kao što su bili podgorički Muslimani. Iako je u zemlji vladala glad i nestašica, Ahmet Lukačević je za njihovo izdržavanje priložio čak 300 perpera (koliko i Uprava monopola). Visoke priloge dali su i Usein Lukačević (200), Murat br. Lukačević (100), Jusuf Lukačević (100), Hafis br. Lukačević (100), Džemal Lukačević (100), Murat Đurbuzović (80), Hajdar Zečević (75), Asan Mećikukić (75) i drugi.⁶⁸

Na isti način kao što su pomagali izbjeglice, crnogorsko građanstvo je pomagalo i crnogorsku vojsku, u kojoj su se nalazili i njihovi najbliži srodnici. Za Novu (1915) godinu nikšićko građanstvo kupilo je novčane priloge za Trebješki bataljon, u čemu su učestvovali i muslimani ovog kraja.⁶⁹ Posebno je široke ruke bio Ahmet Lukačević, koji je nakon zauzimanja Skadra uputio Staro-srbijanskom odredu na ime pomoći 1000 perpera.⁷⁰ Inače, prilikom bombardovanja Podgorice 24. marta 1915. godine (stari kalendar), Ahmetu Lukačeviću je pričinjena šteta od 589 perpera.⁷¹

Svi ovi primjeri, kao i podaci o učesću muslimana u vojnim formacijama, pomažu da se stekne predstava o njihovom položaju i držanju tokom Prvog svjetskog rata. Naravno da se ovim radom samo ukazuje na osnovna obilježja njihovog statusa i stava, posebno statusa u crnogorskoj vojsci, ali se ukazuje i na neophodnost novih istraživanja ove problematike.

Peroč (2). (*Isto*, br. 36, 25. jul 1915, 3.)

65 * moguće: Kroma

66 *Isto*, br. 50, 24. oktobar 1915, 4.

67 *Isto*, br. 24, 16. maj 1915, 3; br. 26, 30. maj 1915, 3.

68 *Isto*, br. 63, 22. decembar 1915, 2.

69 *Isto*, br. 10, 28. februar 1915, 3.

70 *Isto*, br. 35, 15. jul 1915, 5.

71 DACG, MUD 1914, UO, f-163, 2274/1, spisak učinjenih šteta prilikom bombardovanja Mirkove i Stare varoši 24. marta, 22. aprila i 12. juna 1915.

REFERENCES:

ABO NMCG: Arhivsko bibliotečko odjeljenje Narodnog muzeja Crne Gore-Nikola I

BIICG: Biblioteka Istorijskog instituta Crne Gore- Rad crnogorske vojske od 11. jula do 6. avgusta do dolaska srpskih oficira.

DACG: Državni arhiv Crne Gore-Oblasna uprava Bar; Ministarstvo unutrašnjih djela.

Andrijašević Živko, O nekim osobenostima crnogorskog društva 1914. godine, Zbornik: Crna Gora u Prvom svjetskom ratu, Podgorica, 2014.

Andrijašević Živko, Crnogorska ideologija 1860-1918, Cetinje, 2017.

Folić Zvezdan, Istorija Muslimana Crne Gore 1455-1918, knj. 1, Podgorica, 2013.

Rakočević Novica, Crna Gora u Prvom svjetskom ratu 1914-1918, Podgorica, 1997.

Glas Crnogorca, 1914. 1915.